

LA CONFIGURACIÓ URBANA DE LA VILA DEL PALAU DE TERRASSA. ORÍGENS I CONSTATACIÓ ARQUEOLÒGICA

Antonio Moro i García

L'any 1998 vàrem publicar dos articles en què presentàvem les últimes descobertes arqueològiques que s'afegien a la descripció de les troballes anteriors relacionades amb la vila medieval emmurallada de Terrassa.¹ A partir d'aquelles dades, descrivíem els diferents elements que la componien, com ara la muralla, les torres, el fossat i els dos edificis emblemàtics, com eren la torre i el Palau. A més a més, i com a aportació principal, presentàvem una nova reconstrucció del traçat emmurallat de la vila dins la trama urbana actual de la ciutat, i apuntàvem algunes reflexions sobre la seva configuració urbanística, que complementàvem amb la documentació arxivística que teníem a l'abast. Des de llavors, noves intervencions arqueològiques han corroborat i confirmat les hipòtesis físiques del traçat exposat; en destaca la localització d'un tram de muralla conservat a la finca número 5 del carrer dels Gavatxons. Si l'arqueologia urbana medieval ha estat des de l'any 1985 l'única eina pràctica d'investigació i complementària amb l'obra emblemàtica de l'historiador local Salvador Cardús (1900-1958),² és just destacar aquí que una nova generació d'historiadors s'ha afegit a aquesta tasca investigadora i que ha permès revisar i, sobretot, aportar reflexions amb noves dades significatives que, complementades adequadament amb les d'uns i d'altres, estan enriquint, sens dubte, la historiografia medieval terrassenca, la qual cosa evidencia que, com ja indicàvem llavors, la lectura de la documentació conservada a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa no està exhaurida. Aquest article no pretén ser una repetició dels que redactàvem l'any 1998, malgrat que les descripcions físiques no han canviat. Sí que, en canvi, l'hem enriquit amb reflexions motivades per l'aportació de les noves dades d'arxiu i, sobretot, per l'intercanvi de reflexions entre els esmentats historiadors i nosaltres. Sens dubte, malgrat haver disposat tots aquests anys de l'obra d'en Cardús, hem notat a faltar aquest diàleg i intercanvi de reflexions entre la figura de l'arqueòleg i la de l'historiador, malgrat una esperança puntual al final dels vuitanta.³ Ara bé, això s'ha acabat, com ja hem dit abans; la investigació de la nostra història ja disposa, des de fa pocs anys, de dues ciències que van agafades de la mà: l'arqueologia i l'arxivística, gràcies a una nova generació d'estudiosos.⁴

És per tot això que aquest article, amb una base arqueològica important, la constatació física dels elements que configuraren la vila del Palau de Terrassa, es compon d'un eix vertebrador que correspon a la descripció d'aquests elements físics i les noves referències documentals d'aquests⁵ i es complementa, també, amb les diverses reflexions que ens suggereixen tots dos vessants, l'arqueològic i l'arxivístic. Aquest esquema era i és el que se'ns havia demanat estrictament: fer la relació,

descripció i suggeriment històric de totes aquelles intervencions arqueològiques que testimoniaven la configuració de la vila medieval; amb una conclusió final, la configuració defensiva de la vila medieval de Terrassa dins la trama urbana actual, al segle XIII. Però confessem que, conforme avançàvem en la redacció, el nombre de suggeriments anava creixent desmesuradament, gràcies a la nova documentació d'arxiu recollida i als últims resultats de les excavacions arqueològiques al conjunt de les esglésies de Sant Pere. Aquestes noves reflexions anaven encaminades a respostes envers les troballes tardoromanes a la plaça Vella i al carrer Major⁶ o a la presència de la torre del Palau en aquest indret. El resultat de tot això ha estat aquest nou replantejament de l'article que pretén fer paleses les nostres reflexions sobre els orígens de Terrassa i la seva configuració urbana al segle XIII.

Sota el domini sarraí (713-801)

En més d'una ocasió hem afirmat que Terrassa és una creació medieval, una conseqüència carolíngia, i així ho hem acceptat els últims anys.⁷ Però, quan això va passar al segle IX, els "terrassencs" ja existien de molt abans? I, des de quan? I dels "egarencs", què en sabem? Són els mateixos, els egarencs i els terrassencs? Trenta anys enrere, explicar la història de Terrassa ens resultava senzill. Els treballs dels erudits locals, com Josep Soler i Palet (1859-1921) i Salvador Cardús (1900-1958), entre d'altres, ens semblaven tan complets i definitius que tot estava resolt: un poblat ibèric a l'istme de Sant Pere, que es romanitzà i que assolí la municipalitat en temps de l'emperador Vespasià (69-79); el municipi flavi d'Ègara –*Municipium Flavium Egara*–, que l'any 450 va tenir catedral; després, els musulmans obligaren la població a defensar-se dins el castell que els romans havien construït en una important cruïlla de camins, el "Terracium castellum" (la torre actual del Palau), i la seva heroïcitat en la presa de Barcelona (any 801) els va permetre adquirir certs privilegis. A redós del castell de Terrassa, amb categoria de palau, es configuraria la vila emmurallada de Terrassa, l'hereva del municipi romà d'Ègara. Excel·lent. Però la realitat és una altra. És clar que la documentació conservada d'aquests períodes és tan pobra que tota reflexió i qualsevol suggeriment, que, consegüentment, emanen d'altres, necessitaven una nova revisió i interpretació per a assolir, almenys, una història més "científica". Passem, doncs, a veure que en tenim, de tot això.

El nom de Terrassa ja es troba present als primers documents de què tenim notícia. És clar que el fet que el nom de Terrassa es trobi per primera vegada a documents del segle IX no significa que el topònim s'hagués originat llavors; és probable que ja existís anteriorment. També és molt difícil, però, de precisar l'època en què aquest topònim es va crear, ja que ens faltarien els documents d'èpoques anteriors.⁸ El primer document en què apareix el topònim, "Terracium castellum", correspon a una còpia del precepte del rei Carles el Calb, de l'onze de juny de 844, i el qual ratificava aquells que varen

redactar el seu avi Carlemany, l'any 801, i el seu pare Lluís el Pietós, l'any 815, “pel qual confirma als gots o hispans de la ciutat de Barcelona i del castell de Terrassa, i als hispans del comtat de Barcelona, la protecció i defensa que els havien estat atorgades per Carlemany i Lluís, i renova les disposicions donades amb aquesta fi pels esmentats emperadors en llurs capítols”.⁹ No volem entrar ara en les diverses interpretacions etimològiques que es deriven d'aquest primer topònim, ja que estan plenament resoltes i no vénen al cas;¹⁰ però sí que cal fer atenció als suggeriments que traspua la lectura del text dins el context històric del moment. Anem per parts.

En primer lloc, la data de 801. Tret d'excepcions molt puntuals, l'exèrcit musulmà no va trobar una especial resistència en la seva marxa cap a la Septimània. Finalitzada l'operació militar al nord-est peninsular, pels volts de l'any 714, la seva presència no es va concretar en assentaments de nous grups de poblament, sinó en un sistema de recaptació fiscal;¹¹ és a dir, amb pactes de pau i pagament de tributs. Aquest domini musulmà va ser efectiu entre setanta anys (Girona) i noranta anys (Barcelona): dues o tres generacions.

En segon lloc, el topònim Terrassa ja existia durant el domini musulmà. Malgrat això, l'arqueologia no ha permès identificar l'actual torre del Palau amb el castell de Terrassa que està documentat l'any 801. Tampoc no s'ha localitzat cap indici de la presència musulmana dins el terme de Terrassa, i molt menys entorn de l'actual conjunt de les esglésies de Sant Pere, que eren la seu episcopal d'Ègara, al moment de l'arribada sarraïna. Malgrat tot això, Ramon Martí ha plantejat una altra possibilitat, com és la creació d'una xarxa d'edificacions per part de l'exèrcit musulmà, de caràcter militar, administratiu i d'explotació agrícola.¹² Partint de l'origen del topònim *palatium*, que apareix fossilitzat a molts documents de la Catalunya Vella, ha observat una certa similitud en la documentació andalusina dels segles VIII-IX, durant la formació de l'Àndalus, en la qual s'observa que l'esmentat topònim es pot referir a una explotació particular d'algun personatge vinculat a l'Administració de l'emirat.¹³ Aquesta possibilitat ha estat analitzada pels historiadors Joan Soler i Vicenç Ruiz, que han estudiat els diferents *palatia* del terme de Terrassa¹⁴ i n'han arribat a extreure conclusions significatives.

En tercer lloc, l'esmentat precepte de Carles el Calb, del 844, diu que els “gots”, la població indígena del castell de Terrassa, s'ofereixen a l'emperador franc després de la presa de Barcelona, i per això els recompensa amb exempcions fiscals. La població indígena es rebel·là al domini musulmà. El fet que això fos tan senzill, sense lluita, ens fa pensar que realment no existia una presència militar musulmana a Terrassa, no era una plaça forta. Potser la localització dels *palatia* rurals seria l'únic testimoni del control musulmà, potser sense una rellevància militar significativa, i dependents d'una ciutat com Barcelona. Tal vegada hem de pensar que no necessàriament els *palatia* eren ocupats per musulmans.

I, en quart lloc, el document ens parla dels gots i el hispans¹⁵ que viuen a Barcelona i al castell de Terrassa. És clar i evident que, juntament amb Barcelona, “ciutat de nom gloriós”, com així la descriu l’esmentat precepte, hi ha un altre centre de poblament important, el castell de Terrassa. Aleshores, què se n’ha fet, del municipi flavi d’Ègara? I del bisbat d’Ègara? L’organització jeràrquica de l’Església es va trencar quan van fugir els bisbes i la major part de la jerarquia de la Tarraconense es va refugiar als dominis carolingis. Però, no obstant això, una bona part del petit clergat es va quedar, de la mateixa manera que les catedrals, esglésies i parròquies van continuar en funcionament, ja que l’ocupació sarraïna va ser purament militar i no pas d’assentament de nous grups de poblament. Les recents excavacions arqueològiques al conjunt de les esglésies de Sant Pere de Terrassa, llavors seu episcopal d’Ègara, mostren aquesta continuïtat en el desenvolupament del culte cristià. Malgrat això, el precepte carolingi no fa referència als egarencs del municipi d’Ègara ni al bisbat d’Ègara, sinó al castell de Terrassa i als seus habitants. On era? No cal buscar-hi els tres peus al gat, el seguiment toponímic de la documentació ens permet afirmar que el castell de Terrassa es localitzaria entorn de l’actual torre del Palau, si no és que aquesta era el castell mateix.¹⁶ Per tant, és molt plausible que el despoblament i la presència d’un centre religiós cristià a l’istme de Sant Pere, on les referències al topònim Ègara són constants a la documentació, fossin la conseqüència de l’aparició d’un important nucli de poblament a la zona on posteriorment sorgiria la vila de Terrassa. L’arqueologia sí que té proves d’aquesta presència de poblament, amb les troballes d’un assentament imprecís entorn de l’actual plaça Vella i d’una necròpoli al carrer de la Font Vella, d’èpoques tardoromanes, contemporànies al bisbat d’Ègara.¹⁷

Dit tot això, sembla clar que, amb anterioritat a l’any 801, Terrassa –castell, *vicus*, assentament rural o el que fos amb aquest topònim– ja existia. Però, des de quan? Les diverses campanyes arqueològiques dutes a terme al conjunt monumental de les esglésies de Sant Pere han permès establir una periodització històrica. El primer assentament localitzat a l’istme de Sant Pere correspon a un poblat ibèric, de nom Ègara, vers el segle IV. Amb l’arribada dels romans, el poblat es va romanitzar, però va conservar el topònim indígena. En temps de Vespasià (69-79) va adquirir la municipalitat, com a *municipium flavium Egara*. Com a testimoni d’aquest moment es conserven, entre d’altres, dos pedestals datats de mitjan segle II, reutilitzats com a material d’obra a l’església de Santa Maria.¹⁸ Dins la segona meitat del segle IV identifiquem les primeres construccions de caràcter cristià que, a mitjan segle V, assoliran l’episcopalitat, el bisbat d’Ègara. Ara bé, no hem identificat cap resta que pogués relacionar-se amb un municipi romà sota les esglésies de Sant Pere; ni tampoc hem pogut determinar la transició d’aquestes restes romanes al cristianisme. Però, malgrat tot, no dubtem que el municipi flavi d’Ègara estaria localitzat en aquest extrem sud de l’istme de Sant Pere, i que s’identificaria amb el poblat indígena

romanitzat d'Ègara. Pensem, també, que en el moment de la seva romanització, entorn de l'any 100 aC, el poblat mantindria la seva configuració "urbanística", i només al llarg del temps, als segles I-III, aniria transformant-se segons les necessitats urbanístiques. Amb Vespasià, el dret a la ciutadania es va generalitzar a l'Imperi i varen aparèixer un important nombre de municipis flavis amb una finalitat jurídica i administrativa clares, més que no pas urbanística. Alberto Prieto ja destacava, l'any 1986, que els nuclis romans de Rubí (*Rubricata*), Caldes (*Aquae Calidae*) i el mateix municipi d'Ègara podien correspondre en un primer moment a centres rurals, *vicus*, amb un paper administratiu, potser articulats entorn d'una sèrie d'edificis públics, com poden ésser els temples.¹⁹ Més recentment, d'altres historiadors s'inclinen a pensar que aquest caràcter rural, sense una veritable estructura urbana, va propiciar llur desaparició en el moment en què la xarxa administrativa i fiscal de l'Alt Imperi va començar a entrar en crisi.²⁰ En el nostre cas, les datacions arqueològiques del municipi egarenc no sobrepassen el segle II, segons la cronologia aportada per l'epigrafia, i el començament del segle IV, segons l'aportació estratigràfica de Sant Pere. Les primeres construccions cristianes, aparegudes a mitjan segle IV, podrien, tal vegada, substituir la situació administrativa anterior, sobretot amb el bisbat. Ara bé, aquest centre administratiu va desaparèixer del tot i va ser substituït pel bisbat d'Ègara? O bé, al contrari, es va traslladar a un altre lloc?

Ara per ara, dins el terme de Terrassa només hi ha un lloc on s'hagi pogut constatar una certa continuïtat de poblament des de l'antiguitat fins als nostres dies. Es tracta de la zona entorn de la torre del Palau, on s'han localitzat indicis d'un possible assentament rural d'època ibèrica, i més concretament dues sitges,²¹ així com material ceràmic d'època romana, des del segle I.²² També, i molt significativa, la presència de quatre sitges, amb carreus pertanyents a un edifici singular en el seu reblliment d'inutilització, i d'una estructura pavimentada en *opus signinum*, la qual reaprofitava per a la seva construcció el fragment d'una cornisa decorada procedent d'un edifici romà de caràcter públic.²³ Totes aquestes troballes semblen relacionades amb una necròpoli localitzada a la banda nord de l'actual carrer de la Font Vella.²⁴ La datació d'aquestes estructures i de la necròpoli correspon al segle V, cosa que les fa contemporànies al bisbat d'Ègara. La continuïtat del poblament en època medieval en aquesta zona, com analitzarem més endavant, també sembla clara, sobretot amb la localització del castell de Terrassa. És per això que aquests fets ens fan pensar que la població "urbana" d'Ègara es podria haver traslladat gradualment cap aquesta zona, on ja hi hauria hagut un assentament significatiu,²⁵ sense que en puguem determinar les causes, ara com ara (la crisi del segle III o una millor ubicació viària, per exemple). També podríem pensar que aquest lloc tindria un topònim, *Terrassa*, que el temps no hauria esborrat, gràcies a la continuïtat de poblament. En canvi, el topònim *Ègara* es mantindria durant l'episcopalitat, però acabaria perdent-se

després de la desaparició del bisbat, encara que apareixeria fossilitzat i com a referència de lloc.²⁶

Sota domini carolingi (801-988)

Durant el primer quart del segle IX, el domini carolingi es va concretar definitivament a la part nord del territori català (la Marca Hispànica), que avui anomenem Catalunya Vella, i que tenia com a límit el curs del riu Llobregat, el del riu Cardener i el curs mitjà del riu Segre. Al llarg d'aquest límit fronterer es construïren castells i torres de defensa amb l'objecte d'impedir les incursions musulmanes, les ràtzies, i, sobretot, facilitar la repoblació i l'organització del territori. El poder carolingi va recolzar, doncs, en aquestes construccions defensives per a reorganitzar l'espai a partir d'un model propi: els castells termenats.²⁷ Al front d'aquests hi havia la figura del castlà, que tenia cura dels béns dependents d'aquest castell i els administrava. Per la capitular de Carlemany, del 801, sabem que a Terrassa hi havia un castell i una població indígena, els gots, i uns nouvinguts, els hispans. Aquesta presència de poblament al comtat de Barcelona, al segle VIII, relativitza del tot que existís un despoblament general, si més no, al nostre territori, com s'havia dit sempre. La documentació d'aquest període és escassa, i només sabem que la inestabilitat política hi va ser una constant, amb lluites civils i rebel·lies entre la noblesa i els governants, quan no les nombroses ràtzies o incursions sarràines. Però el paisatge del terme no va canviar en absolut. Sempre ha estat i és del tot agrari, amb una població rural dispersa que, sens dubte, és la mateixa que hi havia al segle anterior, sota el domini musulmà, i era la mateixa que hi havia en èpoques més reculades, ibèrica i romana. Al segle VIII, sota el domini musulmà, si acceptem les tesis de Joan Soler i Vicenç Ruiz, els *palatia* podrien ser els centres administratius i organitzadors del poblament dispers; ara, als segles IX i X, podríem afirmar que van ser substituïts per un castell termenat. La població camperola configuraria assentaments petits, grups familiars autònoms i lliures que es localitzarien aprofitant els recursos naturals i que tindrien com a objectiu últim la satisfacció de les necessitats bàsiques de supervivència.

D'aquest període de domini franc, que reflecteix la situació inestable del moment, en tenim unes referències documentals importants per a la nostra història local. Es tracta del relat d'una incursió militar musulmana, una ràtzia, que ens narren els historiadors àrabs mateix. Una expedició a l'estiu del 856, comandada per Mūsà ibn Mūsà de Tudela, va penetrar al comtat de Barcelona, el va saquejar i va aconseguir de prendre el castell de Terrassa (*Tarraja*, segons la transcripció fonètica dels signes àrabs).²⁸

Si la documentació és minsa, no ho és pas menys l'arqueologia. Només l'actual torre del Palau podria restar com a testimoni d'aquests segles. Les intervencions arqueològiques dutes a terme en aquest edifici singular no han permès de concretar-ne

la cronologia.²⁹ La primera data segura en què apareix referenciada aquesta torre és la del 1026: “de meridie in strada publica qui pergit de Egera ad ipsa Turre”, és a dir: “per migdia amb el camí públic que va d’Ègara –les esglésies de Sant Pere– a la Torre”.³⁰ Però, ja hi era abans? És la de l’any 801? La historiografia general sempre ens ha parlat que la línia de defensa franca era el curs del Llobregat, una barrera contra les ràtzies sarraïnes, amb construccions de control i defensa, torres i castells. Ara bé, resulta curiós que les notícies més antigues en la documentació d’aquestes construccions no reculen més enllà del segle XI;³¹ la falta de documents d’aquest període no permet concretar una datació anterior a les primeres notícies de la seva presència. És per això que no ens ha de resultar agosarat anar més enllà i acceptar una data de construcció adient a cada cas. El precepte de Carles el Calb (844), amb referència al de Carlemany (801), ens parla del castell de Terrassa; però, en canvi, la referència toponímica té una perspectiva de l’any 844, no pas de l’any 801. És més probable que el “castellum” estigués aixecat l’any 844, que no pas al 801, perquè el redactor o escriba hauria estat més conscient de la seva existència contemporània amb ell que del passat, quan ell no hi era. Per tant, caldria preguntar-se què deia realment el document de Carlemany. Sigui com sigui, el topònim Terrassa, topònim de lloc,³² va ser adscrit a l’estructura física existent, el castell, com a centre reorganitzador i administrador del terme, com així ho entenien els francs.

El castell de Terrassa

Entre els anys 1989 i 1991 vàrem dur a terme diverses campanyes arqueològiques que ens permeteren intervenir a l’entorn de la torre del Palau i, quan aquesta va ser cedida a la ciutat per part de la família Badia, durant els actes de la Festa Major de l’any 1990, vàrem intervenir a la torre mateix.³³ Malgrat tot, l’actuació arqueològica a l’interior va consistir només en la neteja i supressió de tot allò que era irrellevant, amb només algunes intervencions arqueològiques molt puntuals al terrat, les parets i el terra de la planta baixa. Malgrat tot, això ens va permetre recollir les primeres dades concretes sobre la seva construcció original i posteriors transformacions, com ara la construcció d’una escala al segle XVII o l’afegit superior en obra de maó, al final del segle XIX. Anys més tard, es va realitzar una intervenció molt més àmplia, que no va permetre aportar una data de construcció concreta, encara que sí que va permetre conèixer més l’edifici.³⁴

En primer lloc, determinàrem l’estructura original de la torre, des de la base fins al coronament: de cos cilíndric, d’uns 5,50 m de diàmetre i una alçada de 24,50 m, incloent-hi els merlets originals. Els treballs a l’exterior permeteren conèixer el procés de construcció: prèviament es va aterassar el terra, i es va construir una rasa de 5,50 m de diàmetre i una amplada de 1,80 m; la fondària d’aquesta rasa no es va poder determinar, en no conservar-se el terra original, però probablement la cota de nivell

del paviment de la planta baixa pot apropar-nos a aquesta dada. L'interior es va emplenar amb grans còdols, cimentats amb sorra i força calç. La superfície interior, delimitada per la rasa, va ser ocupada per una solera, també constituïda per grans còdols cimentats amb sorra i calç, els quals formaven un gruix aproximat d'1,50 m. La superfície d'aquesta solera correspondria a la pavimentació, la qual no va poder ser observada.³⁵ L'aparell de l'estructura exterior i interior és format per còdols i pedres, algunes més o menys escairades, que es disposen regularment en filera horitzontal. En alguns trams de l'aparell exterior, concretament a les zones altes, la disposició és en forma d'espina de peix –que respon més a la necessitat de mantenir l'horitzontalitat de les fileres de pedres que a una tècnica, com s'ha volgut interpretar–. També s'han conservat restes de l'arrebossat, compost de sorra i força calç, a moltes zones de la part alta i a la superfície interior dels merlets. L'estructura interna dels paraments és formada per un farciment de grans còdols, els quals deixen espais buits entre ells i són també cimentats amb força calç. A mesura que el parament s'alça, presenta un desgruixament final de 60 cm. Es conserven els merlets originals, que coronen la torre. La distribució actual de quatre plantes i terrat correspon a una configuració del segle XVII. Amb l'última intervenció, de D. Gutiérrez, es va procedir a l'aixecament parcial del paviment de la segona planta. Això va permetre observar una sèrie de forats de biga, dels quals cal suposar que correspondrien a l'embigat de fusta original.³⁶ L'accés originari a la torre és visible a l'exterior, a l'est, a uns 7 m de la base. Actualment està transformat en dues finestres que il·luminen les dues estances inferiors. L'actuació de l'any 2003 va permetre desmuntar l'estructura interior que l'ocultava, la qual cosa va permetre observar-la del tot, ben conservada.³⁷ D'aquesta porta és visible, a l'exterior, un arc de mig punt, dovellat i format per pedres petites de dimensions regulars.

És clar que no disposem d'elements arqueològics concrets per a datar la construcció de la torre, ni molt menys relacionar-la amb la referència de l'any 844. Però creiem que precisament aquesta referència toponímica de *castellum* pot ser la clau. Aquest mot és un derivat diminutiu de *castrum*, que vol dir “fortalesa petita o castell”. En aquells temps, el castell estava configurat per diverses construccions determinades per l'habitabilitat dels qui componien el grup d'habitants: el castlà i la seva família, soldats, serfs, animals, magatzems, etc. Aquestes petites construccions serien de fusta, de terra –tàpia– o de pedra; però l'edifici més important, pel seu caràcter funcional, era la torre, construïda amb pedra, i és considerada com l'últim reducte de defensa en cas d'atac. Per tant, si l'any 1026 ja hi era, no ha d'estranyar que la mateixa construcció hagués estat dos-cents anys abans al mateix lloc i que hagués superat el saqueig sarraí del 885 i d'altres probables incursions. Comprenem, també, que aquesta reflexió se'n podria anar uns segles més enrere i permetre associar la torre amb la construcció d'una *turris* romana. Però no tenim cap exemple de torre romana

que presenti les mateixes característiques constructives que la torre del Palau; sí que té semblances, en canvi, amb el nombre de torres que s'aixecaren a la Catalunya Vella. És per això que concloem la nostra reflexió considerant que la referència de l'any 844 s'adiu amb l'existència en aquelles dates de la torre i, per tant, cal considerar-la una construcció "carolíngia".

La seu episcopal d'Ègara

El paisatge del terme del castell de Terrassa, evidentment agrícola, estaria configurat per aquesta població camperola dispersa en petits assentaments, probablement de caràcter familiar, sota la jurisdicció del castell termenat. Però, malgrat el domini musulmà a l'etapa anterior, el cristianisme continuava impregnant la religiositat dels terrassencs. Què passa amb la seu episcopal d'Ègara? Aquest nou domini, el carolíngi, va anar seguit ben aviat de la restauració de les diòcesis visigòtiques, amb excepció de la d'Empúries i la d'Ègara (també la de Vic-Osona, inicialment), a més de la imposició de la litúrgia romana, adoptada per l'Imperi carolíngi. Desconeixem les raons perquè no és restaurés la seu egarenca, però una reflexió més acurada podria donar una certa llum. Els resultats de les intervencions arqueològiques a l'actual recinte monumental de les esglésies de Sant Pere ens permeten afirmar que, si sota el domini musulmà aquestes varen restar intactes i van continuar desenvolupant la seva tasca religiosa, ara, sota el domini carolíngi, van continuar de la mateixa manera. Per contra, sí que observem canvis significatius pel que fa a la necròpoli i als ritus d'enterrament; si en època visigòtica la necròpoli només ocupava la zona sud de la parròquia de Sant Pere Antic, ara aquest espai d'enterrament ocuparia tot l'espai obert existent entre els edificis, el corredor perimetral de l'església de Sant Miquel i, molt puntualment, l'interior de les altres dues esglésies. Aquest fet pot tenir una explicació en el canvi d'ús del conjunt; és a dir, quan era episcopal, només els sepelis de la comunitat religiosa privilegiada es podien fer dins el recinte i a l'espai adscrit; la resta es feien al cementiri localitzat a l'exterior nord del conjunt, concretament a la banda oest de l'actual carrer Puig i Cadafalch, un altre cementiri també vigent aleshores.³⁸ Probablement, el nou ritu d'enterrament exigiria una socialització més oberta que als espais d'enterrament restringits de l'època visigòtica; o bé es tractava simplement que la pèrdua de l'episcopalitat (teòricament, com veurem més endavant) podria haver exigint ampliar la captació d'ingressos mitjançant la generalització d'enterraments dins el recinte de les esglésies. Cal destacar que la forma constructiva de les tombes va canviar: de fossa simple, amb caixa de lloses i coberta de picadís, es va passar a un enterrament de doble fossa, la inferior més petita i dibuixant la silueta del cos –antropomorfa–, amb coberta de lloses sota el paviment de terra batuda. Cal destacar el bon nombre d'enterraments antropomorfs localitzats dins el recinte i a l'exterior, que donen a

entendre l'existència d'un poblament prou significatiu al terme del castell de Terrassa.

Però la historiografia del conjunt d'Ègara en època carolíngia té una data clau que pot aportar algunes reflexions per a intentar comprendre la desaparició de la seu episcopal i l'enfortiment del castell de Terrassa. L'any 874, el prevere Baió es comportava com un *corepiscops* –una mena de bisbe rural sotmès a la jurisdicció del bisbe de Barcelona–, que ordena preveres, recupera el ritu visigòtic, i, consegüentment, recapta els delmes que haurien d'anar cap a Barcelona. El bisbe de Barcelona Frodoí es va presentar al sínode d'Attigny, on es va queixar de la intrusió del prevere egarenc, i varen ser ateses les seves reclamacions, encara que no és clar que Baió acatés el decret papal.³⁹ Aquest fet ve a reflectir que l'antiga seu d'Ègara encara era a la memòria de tots i, sobretot, que el desenvolupament de la seva activitat episcopal, malgrat les noves directrius franques, no va ser del tot abandonada, malgrat els interessos del bisbat franc de Barcelona. Desconeixem si l'actuació de Baió va ser l'última en aquesta intenció de recuperar l'episcopalitat –potser mai perduda, en la pràctica–, perquè arqueològicament no apreciem cap canvi en el conjunt episcopal fins a la construcció de les dues esglésies romàniques, als segles XI i XII, moment en què preval definitivament la parroquialitat de l'església de Sant Pere i es produeix la gran transformació constructiva i la configuració que ha arribat fins a nosaltres. Podria resultar difícil d'entendre per què els reis francs no van restaurar la diòcesi d'Ègara, que conservava aleshores el complex d'edificis, i, en canvi, sí que varen afavorir el castell de Terrassa. Tal vegada l'origen il·legal de l'episcopalitat egarenca –recordem que la va crear el bisbe de Barcelona Nundinari, en dividir la seva diòcesi, i que va anomenar Irineu bisbe– va servir d'excusa, o simplement no es va tenir en compte. La monarquia franca volia enfortir la diòcesi de Barcelona i això implicava recuperar els límits anteriors a l'any 450. Com hem pogut veure, la no restauració d'Ègara no va ser suficient per fer-la desaparèixer, sinó que va ser un procés llarg. Per contra, la política franca sí que va afavorir i enfortir el poblament del terme de Terrassa. Per tant, queda clar que la política carolíngia d'afavorir el bisbat de Barcelona, amb presència de bisbes francs, va facilitar la desaparició de la seu episcopal d'Ègara, que es va resistir fins a l'acabament del segle IX, amb tota seguretat, com hem pogut veure amb Baió.

El terme del castell de Terrassa als segles X i XII

L'any 988, els comtes de la marca hispànica deixen de reconèixer l'emperador franc. Però els esdeveniments polítics semblen no afectar el panorama del poblament del terme del castell de Terrassa. Com ja hem vist abans, si el castell era el que mantenia l'organització al terme de Terrassa, primer sota els dissenys francs i després sota la tutela dels comtes catalans, l'activitat productiva era en mans de la població

camperola, concentrada a les viles (*villae*) i als assentaments dispersos. L'estudi d'Antoni Borfo i Pere Roca permet identificar catorze viles, entre els anys 990 i 1079,⁴⁰ al terme del castell de Terrassa. Ara, dins els terme actual de Terrassa, l'arqueologia ha pogut constatar dues d'aquestes viles: l'Aiguacuit⁴¹ i Bonvilar.⁴² Aquesta última ha estat fàcil relacionar-la amb *Bonvilar* (1053 i 1055) pel seu topònim, però les restes medievals de l'Aiguacuit, amb un topònim del final del segle XIX, són més difícils de relacionar-les amb alguna d'aquestes viles, encara que en algun moment ja ho vàrem suggerir, amb *Villafilare* (del 990 al 1038). Aquests dos exemples tenen en comú que reaprofiten les restes de vil·les romanes, amb una cronologia àmplia. En el cas de la vil·la romana de l'Aiguacuit, sabem que es va originar al primer quart del segle I i que va tenir continuïtat, amb una segona fase constructiva important entorn del segle VI. Una posterior ocupació medieval es constata a partir del segle X, fins al segle XIII. Amb aquests antecedents i les dades que tenim ara, les restes de l'Aiguacuit permeten suggerir una reflexió agosarada i anar més enllà. Els historiadors Soler i Ruiz ubiquen un *palatium*, el *Palatio Fracto*, en aquest indret (mencionat com a afrontació els anys 1003, 1024, 1028, 1207... 1299),⁴³ i Borfo i Roca també situen *Villafilare* al mateix indret (mencionat com a afrontació els anys 990, 999, 1000, 1026, 1028 i 1038).⁴⁴ Com podem observar, hi ha una coincidència durant la primera meitat del segle XI. No són el mateix assentament? L'arqueologia no ha pogut constatar la continuïtat de l'assentament romà fins al segle X, a causa de la migradesa de les restes d'aquest període. Però el que sí que hem de tenir en compte és que les restes romanes de la vil·la eren prou significatives per ser reaprofitades tres-cents anys després; és a dir, que les restes eren visibles. També hi havia una raó lògica per a pensar que la ubicació de l'assentament era prou important per a deixar-lo abandonat tant de temps, i seria estrany que ningú no n'aprofités les edificacions conservades, en un lloc tan estratègic i ric per al conreu de l'horta. És per això que no dubtem de la continuïtat ocupacional del lloc, ja siguin els mateixos propietaris de l'època tardoromana com d'altres al segle VIII i IX, sota el domini musulmà; i molt menys podem dubtar, després, d'una continuïtat amb el domini franc. La ubicació i les restes aixecades són massa importants perquè estiguessin abandonades tant de temps. No tenim cap resposta clara a aquesta coincidència de dates, però no sembla lògic descriure una afrontació diferent en una data contemporània. Sigui com sigui, caldrà revisar la documentació perquè el que sí que és clar és que les restes de l'Aiguacuit són prou significatives per a corroborar l'existència arqueològica d'un assentament rural relacionat amb el poblament dispers del terme del castell de Terrassa.

La documentació ens parla del castell i dels seus habitants, que cal suposar-los relacionats amb l'activitat organitzativa pròpia del castell i dependents d'aquesta; i això ha fet pensar que no hi havia cap població pròpiament entorn del castell;

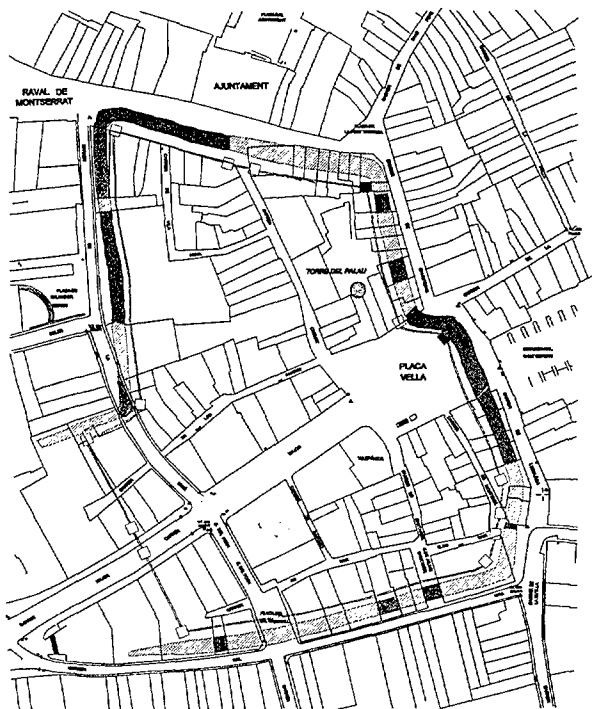
però sembla que hi ha dades que poden contradir aquesta afirmació. Dins la finca del carrer Jaume Cantarer, número 4, es van localitzar i excavar dues sirges que presentaven una datació d'inutilització entorn del segle XII.⁴⁵ És clar que la distància entre la torre del Palau i les edificacions que configurarien el castell i aquestes restes no poden ser simptomàtiques per poder afirmar que existia una població entorn del castell de Terrassa; però és que l'espai existent a la terrassa que ocuparia la vila de Terrassa no és pas més gran. Per tant, malgrat no correspondre a una prova concloent, pensem que l'assentament entorn del castell de Terrassa va existir amb seguretat a partir del segle XI, encara que el poblament significatiu corresponia a la població dispersa. No hem d'oblidar que la primera referència documental sobre l'existència d'un mercat a Terrassa, probablement a redós del castell, és del 13 de març de l'any 1092.

Pel que fa a les esglésies de Sant Pere, l'acta de consagració de Santa Maria, el 2 de gener del 1112, corrobora que definitivament el conjunt eclesial, antiga seu episcopal, es va transformar en un complex religiós que configuraria uns espais definits, amb usos diferents. És clar que la situació inestable i descontrolada dels preveres postepiscopals, i anteriors al segle XI, va ser controlada per la jerarquia de l'Església, i potser de forma dràstica. Els resultats de les excavacions determinen que, a partir del segle XI, els grans edificis religiosos de Sant Pere Antic (l'església parroquial), de Santa Maria Antiga (la catedral), i els passadissos funeraris (accessos a l'interior del recinte) van ser enderrocats i substituïts per altres edificis més adients als corrents artístics del moment i a les mateixes necessitats d'ús de la parròquia. Sembla clar que el recinte religiós es va compartimentar en tres espais ben definits. El primer àmbit configurava un espai format per la nova església parroquial de Sant Pere, que mantenia el seu ús anterior com a parròquia; l'església de Sant Miquel, de la qual se'n va conservar només el cos central, i un gran espai obert, parcialment com a cementiri, fins a la façana de l'antiga catedral. El segon àmbit, separat de l'anterior per les restes del mur de la façana nord de la catedral, acollia la nova església de Santa Maria i el monestir agustinianà. I el tercer àmbit correspondria a la zona destinada a sagrera, on es conservaven moltes de les edificacions episcopals.⁴⁶ Aquesta nova configuració del recinte i la mateixa acta de consagració de l'església de Santa Maria, "in termino Terracie, iuxta ecclesiam parrochiale Sancti Petri, in loco eodem ubi antiquitus Egarensis sedes erat constructa",⁴⁷ confirmen la definitiva fossilització del nom d'Ègara.





La vila del Palau de Terrassa (1180-1529)

L'anàlisi de la documentació del segle XII ens permet entreveure que els camperols controlaven cada cop menys terres, i, en conseqüència, havien d'acceptar uns establiments amb censos en diners cada cop més alts, per tal d'accedir a la terra.⁴⁸ És el moment del creixent acaparament de terres per part dels sectors dominants,

els senyors rurals, tant laics com religiosos, que des d'ara imposaran i controlaran la producció, la qual es canalitzarà vers el mercat. El pagès ja no realitzarà les transaccions mitjançant l'intercanvi de productes; ara ha de vendre els productes excedents al mercat per a aconseguir monedes, que li serviran per a pagar els impostos. Si als segles anteriors la societat pagesa era lliure i poc estructurada des del poder comtal, ara el pagès és "explotat" pels seus castlans. Però, al terme del castell de Terrassa, apareix un altre malson per a la pagesia: el poder religiós. Reduït el conjunt de les esglésies de Sant Pere a la categoria de simple parròquia, dins el seu recinte, com ja hem indicat, es va instal·lar un priorat d'agustinians. Les conseqüències no van trigar a fer-se evidents. Un bon nombre de donacions de terres els va permetre monopolitzar i controlar la pagesia i la producció. El paisatge del terme del castell de Terrassa anava canviant ràpidament. Al final del segle XII, la població ja no es concentrava als espais de conreu i d'horta ni els controlava; ara, aquestes terres havien estat subdividides i la demografia camperola havia crescut. És l'inici d'una concentració més o menys organitzada entorn, ara sí, del castell del Palau de Terrassa ("palacium



RECONSTRUCCIÓ HIPOTÈTICA DEL PERÍMETRE DE LA VILA DE TERRASSA (Segles XIII-XVI)
Planisfabre de Gemma Garcia, segons Antoni Moro

-  TRAM DE FOSSAT LOCALITZAT I EXCAVAT
-  TRAM DE FOSSAT HIPOTÈTIC
-  TRACAT HIPOTÈTIC DE LA MURALLA I LES TORRES
-  TORRES I TRAM DE MURALLA CONSERVAT

Reconstrucció del traçat del fossat de la vila de Terrassa (segles XIII-XIV), dins de la trama actual de la ciutat. *Plànol de M. Gemma Garcia, segons A. Moro.*

domini regis“, 1201) i del mercat (la primera referència del qual és de l'any 1092). La casa comtal afavorirà des de llavors el creixement de la vila i la dotarà de privilegis i favors, amb un objectiu clar, com era la concentració de poblament, que garantia beneficis fiscals a la corona. Però, com es va organitzar aquesta concentració d'edificacions que configurarien amb el temps la vila reial, amb una distribució ordenada de carrers? No ho sabem. Una vegada més hem de recórrer a les referències documentals i, així, entreveure què hi passava.

No tenim cap notícia que faci referència a la configuració de la vila del Palau de Terrassa. Potser aquesta configuració va ser resultat de l'evolució de l'ocupació d'assentaments entorn del castell. Però també podríem entendre una altra cosa, si analitzem amb deteniment les poques notícies sobre les cases a partir de l'inici del segle XIII. Sabem que l'any 1026 la torre del Palau és esmentada com a afrontació en la compravenda d'unes terres que per migdia afrontaven amb el camí públic que va d'Ègara a la torre. És clar, seria molt estrany que, si la vila de Terrassa hagués estat consolidada, el document no fes referència a la torre, sinó a la vila. L'altra data correspondria a la primera referència de la vila, l'any 1193. Per tant, hem d'ubicar la configuració de la vila de Terrassa entre ambdues dates. Tenim poques notícies que facin referència a la venda de solars per a edificar-hi cases dins la vila de Terrassa, però la de l'any 1203 és molt significativa: “Guillem Pellicer va vendre a Pere de Casalets unes cases que anteriorment li havia comprat a Ramona Paleta, la seva esposa. Les cases afronten a llevant amb una tinença de Bernat de Cabanes i al sud amb una altra d'Arnau Palet (...). A ponent afronten amb cases del mateix Guillem Pellicer. Al nord afronten amb un carrer públic”.⁴⁹ La casa esmentada limita amb solars sense construir i d'altres de ja construïts. Però, i el que és més important, també fa referència a l'existència d'un carrer públic, i no pas d'un *camí* públic. La data se'ns apareix com a tardana, l'any 1203, però el document esmenta d'altres cases construïdes, fet que podria fer recular aquesta data uns anys. Potser som davant un document que, a falta d'una carta de poblament, com va ser el cas de la parcel·lació de solars entorn del carrer Major de Sant Pere,⁵⁰ ens permet pensar en una parcel·lació prèvia dels solars que configurarien el desig reial d'afavorir i engrandir un poblament entorn del castell Palau, la vila de Terrassa. Però també, anant una mica més enllà i essent del tot agosarats, qui ens pot demostrar que el document no està reflectint aquesta “carta de poblament“ de la vila, el plànol urbanístic de la vila de Terrassa, amb la parcel·lació dels solars i la distribució dels carrers? Una dada significativa: no hi ha cap referència documental d'aquesta configuració urbanística de la vila del Palau de Terrassa, que sens dubte podia mobilitzar molts homes i dones. Hem d'esperar la documentació del segle XIII i, especialment, a partir de l'any 1237, en què apareixen els registres notariais; després, una riuada de dades i dates. Podem dir, doncs, que la configuració urbanística de la vila del Palau de Terrassa, amb les seves

muralles i el fossat, va ser establerta entre l'any 1026 i 1193? El document esmentat de l'any 1203 corrobora l'existència de parcel·les no edificades i d'altres que sí que eren edificades, i que donen a un carrer públic. És cert que es tracta d'un document puntual i d'una zona concreta, desconeguda, dins la vila; però ja estem parlant de vila, de carrers i de cases... d'un urbanisme, que no és pas incipient.

La vila i el castell Palau de Terrassa emmurallats

Antoni Borfo i Pere Roca consideraven al seu estudi que la vila de Terrassa del segle XIII, amb les seves muralles i amb una disposició regular i ordenada dels carrers, era una construcció de nova planta, afavorida per la política reial de Jaume I envers la vila, que ja havia originat un nucli de població entorn del castell Palau.⁵¹ Un exemple d'aquest favoritisme i interès es corrobora amb el fet que el rei "concedí una gran peça de terra que posseïa tocant a les seves muralles, anomenada l'Horta Nova del Canyo, amb l'expressa voluntat que la terra fos distribuïda per edificar-hi cases i acréixer així la vila de Terrassa".⁵² Com ja hem dit anteriorment, el procés i la data de la construcció urbanística d'aquesta vila del segle XIII, de nova planta, no estan documentats, i només les nombroses referències dels diferents elements que la configuraven –muralles, fossat, torres, portes, carrers, etc.– al llarg del segle XIII permeteren a Salvador Cardús la reconstrucció en planta de la vila.⁵³ Però, contràriament a la tesi dels historiadors esmentats, podríem pensar en un altre origen. És a dir, a partir d'un assentament primari, el poblament s'hauria anat establint progressivament entorn del castell de Terrassa, afavorit per la corona mateix, amb una disposició regular i ordenada de les cases i carrers que, conforme creixien, marcaven les pautes del desenvolupament urbanístic. Finalment, cap al començament del segle XIII hauria assolit la configuració emmurallada, que va durar fins l'any 1529. Ara bé, analitzem aquesta configuració urbana des del punt de vista arqueològic. Sens dubte, les dades recopilades des del nostre primer descobriment, l'any 1985, d'una torre cantonera de muralla i d'un tram de fossat al carrer dels Gavatxons, fins a les últimes intervencions l'any 2005, amb un tram de fossat al carrer del Vall, ens han permès tenir a l'abast una informació de primera mà de la Terrassa del segle XIII. Ara passem a analitzar i reflexionar sobre aquestes informacions.

Com ja hem dit abans, no tenim cap constància documental sobre la configuració urbana de la vila de Terrassa i la seva relació espacial amb el castell Palau. El descobriment dels diferents elements que la constituïen dona a entendre que, sobretot pel que fa la construcció dels trams de fossat, devia requerir la feina d'un gran nombre de persones, de la vila o de l'exterior, i que era una tasca àrdua i llarga. Però anem per parts.

En primer lloc, l'observació de la planta urbanística de la vila de Terrassa, i prescindint ara de l'origen espontani o no de l'assentament, ens fa pensar que el seu

urbanisme respon a una distribució planificada, així com la distribució del traçat dels trams de fossat i la situació dels portals. Sens dubte, observant detingudament la ubicació de la vila i del castell de Terrassa, la seva configuració responia al perfecte coneixement de la topografia del lloc, que va portar a un millor aprofitament del terreny. Així, es va saber aplicar una concepció urbanística clara, amb un urbanisme regular, ordenat i correcte dels carrers i, en definitiva, amb una distribució lògica i premeditada a les necessitats de la vila. Considerem que l'urbanista i dissenyador de la vila va concretar dos espais de construccions: el nord, la zona lleugerament més elevada, estaria ocupada pel castell de Terrassa, ja construït, amb els seus edificis a l'est i les hortes al nord, i ocuparien un espai aproximat de 10.000 m²; i, al sud, en una cota lleugerament més baixa i disposada damunt un eix est-oest, la terrassa on s'ubicaria la vila pròpiament dita, que ocuparia una superfície aproximada d'uns 14.000 m².⁵⁴ Aquestes dades observades corroborarien la tesi plantejada per Borfo i Roca, que, com ja hem dit, pensen que es tracta d'una vila de planta nova, d'acord amb els criteris urbanístics de la política de creació de noves viles per part de la monarquia, a partir del segle XIII, amb l'objecte de protegir uns espais socials i econòmics importants.⁵⁵

I, en segon lloc, si acceptem la tesi que la vila del castell del Palau de Terrassa es configura a partir de la presència d'un primer assentament entorn del castell, potser vers el segle XI, caldrà preguntar-se com es va transformar en una vila ordenada urbanísticament. La configuració urbanística descrita abans ens sembla clara, però també som conscients que el resultat final podria tenir un altre origen, com també hem explicat anteriorment. No creiem que les primeres edificacions, probablement de particulars, s'haguessin construït i ubicat sense el consentiment de la propietat— a través del seu representant, el castlà—, i molt menys que s'haguessin ubicat de manera arbitrària. Sembla més lògic pensar en una distribució més o menys pactada o guiada per la simple lògica. Com ja hem vist amb el document del 1203, hi ha solars sense edificar, la qual cosa evidencia una parcel·lació prèvia. Però, és clar, el document correspon al moment en què la vila de Terrassa ja està consolidada. Aquesta situació ens suggereix la possibilitat que la nova distribució urbanística s'adaptés a una configuració preexistent. La vila presenta una distribució en planta molt comuna i lògica dins l'espai d'aquesta terrassa, sota la part alta, on se situa el castell Palau: un carrer central, dos de paral·lels a dalt i a baix, i d'altres de més petits que permeten comunicar la zona nord i la zona sud amb el carrer central. És per això que, als primers moments, la toponímia d'aquests carrers fa referència a la seva situació dins la trama urbana: carrer de Dalt, carrer del Mig i carrer de Baix. L'eix vertebrador correspon al carrer del Mig (carrer Major), per on s'accedeix des de l'exterior, i per l'altre extrem va a parar a la plaça de la vila, on es troben els edificis emblemàtics d'aquesta. La construcció de les muralles i els trams de fossat no sembla que siguin

un problema per a atribuir-los a aquesta segona possibilitat, ja que la topografia i la ubicació de la terrassa dins un context de torrenteres i desnivells que delimitaven aquesta terrassa són evidents, tant a la documentació com en el terreny. La construcció de les muralles s'hauria realitzat al perímetre exterior urbanístic definit per les parts posteriors de les finques, generalment un pati que cal suposar que es tancava pel darrere mitjançant una paret o tàpia. Els trams de fossat, els canvis de nivell al sud i a l'oest, i l'existència d'un petit torrent a l'est podrien haver-ne facilitat la construcció. Per tant, aquesta segona possibilitat també és factible.

La muralla

Abans del 1985, inici dels descobriments arqueològics relacionats amb la vila medieval –carrer dels Gavatxons, números 15 i 17)–, el coneixement de les característiques de la muralla de la vila es reduïa a l'estudi d'en Salvador Cardús sobre la Terrassa medieval, en què aportava un bon nombre de referències sobre la muralla, que, a partir del segle XIII, trobem a la documentació. Resseguint el seu treball vam saber que era construïda amb terra, de tàpia, i algunes descripcions físiques més tardanes que seguidament descrivim. Per un document de l'any 1372, del 23 de març, amb l'objecte de procedir a la reconstrucció del recinte murat, sabem que

aquesta muralla tenia una alçada de 8,148 metres, “s’han d’obrar ho pujar lo mur de tres tàpies”.⁵⁶ Per altra notícia, sabem que presentava “tiradors de ballesta e corredors”, és a dir, tenia un camí de ronda;⁵⁷ i també que tenia merlets, els “merletots ipsus muri” del carrer de Baix.⁵⁸ La referència més antiga del tram de muralla que ens aporta Salvador Cardús és del 1289 i correspon a la compra d’unes cases “in illa carraria Inferiore”, que afrontaven a ponent amb el “muro ville predicte”.⁵⁹ També és molt important la representació gràfica conservada d’un fragment de muralla, l’any 1585, en què aquesta apareix reaprofitada com a edifici de teulada a quatre vessants.⁶⁰



Carrer dels Gavatxons, 5. Façana que dona a la plaça de la Torre del Palau. Conservació d'un fragment de muralla corresponent al tram est. Fotografia: Antonio Moro.

Els treballs de recerca previs a l'enderrocament de la finca del carrer dels Gavatxons, número 5, l'any 2000, varen posar al descobert part d'un tram

original de muralla de la vila de Terrassa, integrada com a façana oest interior de la finca que dona a l'actual plaça de la Torre del Palau.⁶¹ Aquesta estructura, d'uns 6 m d'alçada per 5,5 m lineals de tram conservat, havia quedat emmascarada pel pas del temps sota diverses capes d'arrebossats i de pintures que la transformaren en una simple mitgera de finca, des del final del segle XVI fins als nostres dies. El pany de muralla descobert presenta una construcció mixta, on distingim dos cossos diferenciats, força singulars pel que fa a les construccions defensives catalanes del segle XIII. Malgrat que no conserva el nivell de circulació contemporani a la seva construcció, sí que creiem que s'hi hauria realitzat una rasa de poca fondària que permetés que l'estructura s'assentés al tortorà, després d'excavar l'estrat de circulació i el sediment argilós desapareguts -que potser no sobrepassaven els 50/60 cm-. El primer cos, a tall de sòcol, molt afectat per les reparacions i usos posteriors, està format per grans pedres i còdols, lligats amb morter de sorra i força calç, té uns 70 cm de gruix i poc més de 3 m d'alçada. El segon cos és construït mitjançant una obra mixta de pedres i tàpia en què s'endevina l'ús de la tècnica de l'encofrat, i conserva una alçària d'uns 3 m. La part est, façana externa d'aquest segon cos, presenta un revestiment de petits còdols i pedres (algunes de tallades) d'uns 20 cm de gruix, disposades de manera molt regular formant filades horitzontals, i que presenten així mateix sobre la seva superfície exterior un arrebossat de morter de sorra i força calç, que la regularitza tot omplint les juntures de les pedres. La part oest, façana interna de la muralla, és construïda exclusivament amb terra, mitjançant la tècnica de la tàpia, d'uns 30 cm de gruix, amb força intrusions de pedres i còdols petits, petites branques de pi i alguns fragments de ceràmica (d'èpoques ibèrica i romana). La manca d'una alta presència d'argiles en la seva composició fa que la terra estigui molt solta i li falti prou elasticitat perquè, mitjançant la tècnica de la tàpia, aquest mur aconsegueixi la consistència adequada, només resolta en el present cas amb un arrebossat força gruixut d'argila a la superfície externa d'aquesta façana. El gruix d'aquest tram superior de muralla, disposat sobre el sòcol de pedres i còdols, d'uns 70 cm de gruix, és disposat de manera decreixent i es redueix en alçada per la seva cara oest, o interna de la muralla, fins als 50 cm, a la cota més alta conservada, prop dels 3 metres, mentre que la façana externa manté la verticalitat amb el sòcol.

La localització i excavació del tram est del fossat a les finques números 15 i 17 del carrer dels Gavatxons, a les campanyes del 1985 i el 1986, va permetre identificar un nivell d'abocament de runes que identificarem com a pertanyents a la muralla. Es tractava de fragments, de forma cúbica, construïts amb la tècnica de la tàpia, que presentaven les superfícies arrebossades amb sorra i força calç. Les dimensions aproximades eren de 50 cm de costat. L'estat fragmentari per una de les cares ens va impedir de conèixer-ne l'alçada. Llavors, identificarem aquests fragments de cubs com els merlets de la muralla que la documentació mencionava.⁶²

Torres

Uns dels elements que componien el sistema defensiu del recinte emmurallat, i que es disposaven al llarg del traçat de la muralla, eren les torres. En Cardús aconseguí ubicar algunes de les torres que identifica dins el traçat perimetral de la muralla segons les dades que aconseguí extreure de la documentació –“turri muris dicte ville: turri Maymonan” (1325), “d’en Amenyes” (1414), “d’en Scuder” (1539)–. Però en cap moment no en pot determinar les característiques, d’aquestes torres. Durant el seguiment de les obres d’enderrocament de les finques números 15 i 17, del carrer dels Gavatxons, es va descobrir la façana sud d’una torre cantonera del recinte emmurallat, que s’observava a la mitgera amb la finca número 19 –actualment, rellotgeria Baró–. És de planta quadrada, encara que no s’ha pogut determinar de manera completa, ja que forma part de l’habitatge esmentat. Està construïda amb carreus regulars disposats als angles i el parament és de tàpia, amb un enlliscat gruixut argilós amb força desengreixant i calç. En aquesta cara de la torre podem observar que, després d’enderrocat el tram de muralla que hi abocava –suposem aquesta relació–, la torre va ser reaprofitada com a habitatge de planta baixa i dos pisos, amb una porta i dues finestres tapiades avui. També es conserva el parament nord de la torre, parcialment visible en un pati interior fins a uns mesos enrere, que va ser arrebossat del tot amb ciment. Ambdues façanes corresponen a parets mitgeres de la finca número 19, amb la número 17 i la número 21, respectivament. L’alçada conservada de la torre és de 10,15 m i té una amplada de 4,36 m.⁶³

De Cardús citem textualment una referència que identifica aquesta torre localitzada amb una altra que s’esmenta l’any 1461: “(...) ja passat el susdit portal Cremat, l’any 1461, 19 de maig, també hi havia una altra torre en el mur, en un pati de cases situat prop de la torre del Portal Cremat. Les quals cases confrontaven “a sol ponent amb el carrer e a tramuntana ab lo mur” i amb la torre que, així mateix, limitava amb els patis de les cases de l’actual carrer dels Gavatxons.”⁶⁴

Torre de porta i pont

Durant la campanya arqueològica de l’any 1994, vàrem localitzar les restes de la fonamentació d’una torre de planta quadrada que va ser construïda sobre el perfil oest del fossat est de la vila. La seva situació dins el traçat del fossat ens donava a entendre que es tractava de la torre sud del portal de la Font Vella, amb una datació arqueològica de construcció dins el segle XIV.⁶⁵ Aquesta data proposada coincidia amb les dues dates referides a l’existència d’una portella l’any 1373, primer –“en tota la vila no puga haver sinó tres portals e la portella per on hom va a la font”–,⁶⁶ i després portal de la Font, el descobert el 1994, amb data de 29 d’octubre de 1389.⁶⁷ A més a més, en aquest mateix indret d’excavació, varen aparèixer indicis d’una estructura de pedra que possiblement formava part del

sistema de subjecció del pont, probablement de fusta, que estaria disposat en pla sobre l'estructura.

El fossat

El fossat o vall era una gran rasa excavada al terreny que formava part del sistema d'emmurallament d'una vila i que resseguia la muralla per l'exterior. També són nombroses les cites que fan referència al *vall* o fossat de la vila de Terrassa. El descobriment l'any 1985, al carrer dels Gavatxons, d'un fragment del tram est va suposar la primera intervenció arqueològica sobre el fossat terrassenc i el primer punt de situació en l'actual trama urbana de la ciutat. Després vindrien tot un seguit de troballes i excavació d'altres trams que han permès reflectir la reconstrucció del traçat fortificat de la vila de Terrassa, dels segles XIII-XVI, en la trama urbana actual. La menció més antiga coneguda correspon a l'any 1243: "G. Feliu compra unes cases construïdes *in villa Palaci Terracie*, les quals confronten per migdia *in vallo ipsus villa*".⁶⁸ Cardús també hi ha recollit moltes referències, però cap no ens diu com era el fossat. El descobriment i l'excavació dels trams ens ha permès conèixer les seves diferents característiques formals. En línies generals, el fossat està excavat al sediment

geològic que, depenent del punt on es construeix, ha estat més o menys fàcil d'excavar, segons l'alta o baixa presència de graves als estrats argilosos. El fossat presenta un perfil que canvia segons la situació al recorregut del traçat: en V, normalment als extrems del traçat; i en U, als trams centrals. L'amplada superior és d'uns 5 a 6 m, i el fons és de 0,50 m a 2 m. La profunditat del fossat és d'uns 3,5 m de mitjana.

Des de l'any 1985 fins a l'última excavació, de l'any 2005, s'han dut a terme un bon nombre d'intervencions arqueològiques que han permès descobrir i documentar la meitat del suposat traçat del fossat de la vila del castell Palau de Terrassa. No les enumerarem aquí totes, no cal. A la reproducció del traçat i la ubicació dels elements documentats hi són representades. Entre les actuacions més emblemàtiques, en destaquem les següents.



Raval de Montserrat. Vista parcial del gir cap el tram oest del fossat, carrer de la Unió. *Fotografia: Antonio Moro.*

Importants han estat les grans intervencions arqueològiques de la plaça Vella (1993-1994) i del Raval de Montserrat (1997-1998); totes dues han posat al descobert molts metres del fossat est, que, juntament amb les intervencions a les finques particulars dels carrers dels Gavatxons i de l'Església, han permès culminar l'excavació del tram est del fossat, amb l'excepció dels angles nord-est i sud-est. Una altra intervenció significativa correspon a la del carrer de la Unió, en la qual, amb l'excavació de petits trams de fossat al llarg d'aquests anys, s'ha pogut completar ara tot un traçat que va des del portal Cremat fins a tocar l'actual edifici dels sindicats, del mateix carrer de la Unió. Pel costat sud, al carrer del Vall, ara per ara s'han dut a terme intervencions puntuals a finques particulars i encara resta molt tram de fossat per descobrir.

Però, entre totes les intervencions dutes a terme al traçat del fossat, n'hem de destacar dues. La primera, a la finca del carrer del Vall, número 36: va aparèixer al fons del fossat, d'una amplada d'uns 50 cm, una construcció d'obra corresponent a dos murets que, segons la seva disposició paral·lela als perfils del fons del fossat, devien tenir la funció de protegir l'erosió dels perfils i l'objecte de reconduir les aigües de la pluja cap a l'exterior, cap al torrent del Palau. La profunditat del fossat en aquest punt era d'un metre i mig.⁶⁹ Un temps més tard, durant el seguiment d'obres per a la instal·lació de nous serveis al carrer de la Unió, vàrem poder observar

que el traçat del fossat girava cap a l'oest i que presentava una estructura similar a la localitzada al carrer del Vall, per a reconduir les aigües cap a la riera. La segona intervenció que cal destacar és el seguiment de les obres d'urbanització del carrer Major, entre els mesos de juliol i setembre del 1998, que varen aportar una dada sorprenent: no existeix un tram de fossat oest. En aquest punt, la vila només tindria la muralla i el portal Major. Tal vegada la resposta a aquesta dada caldria buscar-la en el fort desnivell del terreny, visible actualment, i que la proximitat de la riera no feia necessària l'excavació de cap fossat.

El privilegi del 27 de juliol de 1529, concedit pel rei Carles I a favor dels pobladors de la vila per tal que poguessin edificar cases a "los valls de aquella",



Carrer de la Unió. Excavació del tram oest del fossat. *Fotografia: Antonio Moro.*

determinarà la inutilització del fossat de la vila de Terrassa. Però l'arqueologia ens ha permès observar que aquesta inutilització no es va fer efectiva al mateix moment, sinó que estaria condicionada pel mateix creixement urbanístic de la vila. Per exemple, el tram localitzat a la finca número 36 del carrer del Vall va ser inutilitzat cap l'any 1800; o el tram de fossat del carrer de la Unió, entorn del segle XVII.

El castell Palau

Resolta l'atribució dels topònims *palatium* a centres d'organització sota domini musulmà, la primera referència com a palau al castell de Terrassa serà l'any 1201, on apareix citat com a *Palacio domini regis*.⁷⁰ Evidentment desconeixem la seva construcció, mai no descrita ni conservada. Però sí que han arribat a nosaltres els testimonis del castell Palau de Terrassa, que es va enderrocar l'any 1891, i es conserva d'aquell moment una instantània fotogràfica. Les raons de l'enderrocament responien a ampliar l'espai i aconseguir l'actual quadratura de la plaça Vella. L'historiador local Josep Soler i Palet va recuperar una part dels elements arquitectònics escultrats que la decoraven, com ara portes, finestres, escuts de pedra i d'altres. Entre aquests, destaquen alguns elements pertanyents a la galeria claustrada, d'estil gòtic, del pati central –conservats al Museu de Terrassa, on n'hi ha un fragment reconstruït–. També es conserva a l'Arxiu Històric i Comarcal de Terrassa el dibuix de la façana d'aquest, vista des de la plaça Vella, de l'any 1585, i que no difereix gaire de la fotografia de l'any 1891. D'això era de tot el que es disposava, a més a més de la documentació d'arxiu. Però el seguiment de les llicències d'obres menors corresponents a les finques números 4 i 6 del carrer Cremat, als anys 1991 i 1992, va comportar el descobriment *in situ* d'una pilastra, una claustra i un salmer de la galeria claustrada del Palau, reaprofitats en la parcel·lació interior de les dependències d'aquest.⁷¹ El descobriment va esperonar la realització d'un aixecament de la planta de l'edifici. Els resultats van ser del tot positius, ja que es va poder dibuixar i conèixer la distribució de les estances disposades al pati central. Les restes conservades de la galeria claustrada i les seves dependències es conservaven amagades entre la configuració de la finca actual. Va ser impossible dur a terme una tasca arqueològica general, però la realització d'una obertura a la paret de tàpia d'una de les estances ens va permetre recollir el material ceràmic que la componia: ceràmica decorada en verd i manganès, de producció catalana, del segle XIV.

La intervenció arqueològica a la plaça Vella ens va permetredescobrir i excavar la planta de l'edifici enderrocat cent anys enrere. La seva excavació va permetre observar un nivell d'aterassament previ a la construcció de l'edifici, que suggeria una datació entorn de la primera meitat del segle XIV. A aquestes datacions arqueològiques s'hi afegia la dels elements escultòrics recuperats de l'enderrocament del Palau, actualment al Museu de Terrassa, que corresponen a l'estil gòtic, dins el segle XIV.

Però, si això no és suficient, un document de l'any 1313 aporta una dada significativa per a poder datar la construcció del Palau de Terrassa, que ens va arribar fins a l'any 1891, amb les restes que encara queden al lloc que ocupava, juntament amb la torre del Palau. Aquesta notícia document del 1313 ens diu que el Palau de Terrassa es trobava en part *dirrutum et destructum*, i per aquesta raó el rei Jaume II va encarregar a Romeu de Cardona la reparació del dit Palau.⁷²

Consideracions finals

Hem fet un recorregut històric molt llarg. I què ens en queda, de tot això? Hem reflexionat en veu alta a l'hora de relacionar les dades d'arxiu amb les troballes arqueològiques, i algunes vegades s'ha trobat una resposta lògica, com si la lògica fos la solució als interrogants; d'altres, qualsevol resposta semblava lògica. Malgrat tot, hem pretès posar a l'abast les nostres reflexions sobre els orígens i la constatació de la configuració urbana de la vila del Palau de Terrassa. I, és clar, si pensàvem que la redacció d'aquest article vindria a solucionar el problema, el resultat ha estat un altre: les reflexions han generat dubtes sobre els quals cal reflexionar amb més calma. Hem de reconèixer que, abans de la lectura del treball de l'amic Joan Soler, que també es publica en aquest número de TERME, ho teníem bastant clar, perquè havíem assumit les aportacions d'en Cardús. Però no, gràcies al seu estudi disposem des d'ara de noves referències documentals de la vila, amb la subjectivitat pròpia del que redacta i escriu en aquelles dates. La tasca arqueològica ja no va sola; les dades de camp es contrasten amb les d'arxiu. No sempre els resultats responen a la lògica que un pot esperar, i això ens ha passat a l'hora de la redacció d'aquest article. Confessem que el resultat final no havia estat el que pensàvem que seria a l'inici. Honradament, creïem que resoldríem els orígens terrassencs; però la cosa és molt complicada.

Començàvem el recorregut reflexionant sobre el document de Carles el Calb, de l'any 844, on creïem veure respostes subliminars als nostres interrogants sobre els orígens de Terrassa. Una conclusió agosarada que podem extreure de la reflexió és que, per una banda, Terrassa ha existit sempre al mateix lloc, des de l'època ibèrica, des de l'època romana, des del domini visigòtic, el domini sarraí i el domini carolingi, a la plaça Vella –podríem dir que ha estat sempre el mateix gos, però amb diferents collars–; i, per altra banda, Ègara i Terrassa no són el mateix: els egarencs emigren cap a Terrassa entorn dels segles III-IV.

Volíem atrevir-nos a demostrar que la torre del Palau és la construcció de la qual parlava el document carolingi de 801. I no hem trobat contradiccions per no dir que sí. Estem acostumats a no valorar el que tenim a casa i sempre s'ha tingut una certa por de fer recular la datació de la torre, de l'any 1026, com diu la documentació. Però la realitat és que no tenim cap altra torre per a comparar-la, perquè és la més antiga conservada.

Hem vist l'evolució del poblament dels terrassencs ("gots i hispans", en diuen els francs), que relativitza la idea del despoblament durant el període de la invasió musulmana. Sembla clar que de població rural i dispersa n'hi ha hagut sempre, en època ibèrica, romana, musulmana, franca i catalana. Ens han sorgit els dubtes amb la documentació d'arxiu, quan intentàvem relacionar les restes de l'Aiguacuit: *Palacio fracto* i *Villafilare*. Perquè són les úniques restes que hi hauria en aquell lloc, en molta distància a la rodona. Caldrà analitzar i ampliar més l'estudi i la revisió de la documentació.

Sense dubte, important ha estat l'aportació reflexiva del bisbat d'Ègara, en què l'arqueologia i la documentació han anat agafats de la mà. Estem segurs que l'estudi definitiu dels resultats de les excavacions al conjunt de les esglésies de Sant Pere de Terrassa permetran aportar més llum. Ens queda clar que el poder de l'Església era gran, però el del bisbat d'Ègara també; perquè després de mort encara va ressuscitar.

Un altre punt ha estat el possible assentament entorn del castell de Terrassa, que donarà pas a l'assentament definitiu de la vila. Ho hem dit abans, la torre i el castell no han estat mai sols; no ens imaginem una construcció aïllada de torre i castell. Creiem que la torre ha estat l'estructura emblemàtica, però que al voltant s'hi van aixecar les edificacions funcionals, les que s'utilitzen dia a dia: habitatges, estables, magatzems, etc. Em costa d'acceptar que no s'hi apropés ningú, a viure al costat d'aquestes construccions, al cap de poc temps. Cal pensar que aquest conjunt d'edificacions adossades a la torre configuraran amb el temps el castell, i després el Palau.

Sens dubte, amb els orígens de la configuració de la vila entrem en una infinitat d'interrogants que encara, malgrat tot, ens embolica. Apuntem que l'establiment de la vila és planificat –els habitants no edifiquen a qualsevol lloc–, sinó que respon a unes directrius concretes, amb visió de futur, sens dubte. Aquest futur és el que realment ens ha fet ballar el cap i ens ha trencat tota lògica. Després del treball dels amics Antoni Borfo i Pere Roca i la reflexió davant les nombroses troballes arqueològiques relacionades amb la vila emmurallada de Terrassa, sembla clara i lògica la reflexió final: la vila emmurallada, amb una disposició urbana ordenada, era una construcció de nova planta. I així ho reflecteixen l'arqueologia i l'observació de la planta de la vila. Ara bé, l'amic Joan Soler ens ha anat mostrant al llarg de l'últim any referències que donen a entendre una altra configuració urbana: la vila emmurallada de Terrassa és el resultat de la mateixa evolució del seu creixement, de les seves necessitats urbanístiques. A l'article que publica en aquest número de la revista, ofereix un enfilall de notícies d'afrontacions que semblen indicar que la construcció dels elements defensius, muralla i fossat, es van realitzar de forma esglaonada i per trams, de manera independent. És a dir, el fossat sud existia, però la muralla no s'havia aixecat, per exemple. És clar, podríem pensar que es tracta d'una

errada subjectiva de l'escriptor, o simplement que no ha donat importància a l'existència de la muralla perquè aquesta servia de mur de tanca de la finca, per exemple. Bé, caldrà revisar amb lupa aquestes referències contradictòries que no són precisament aclaridores, sinó ben al contrari. Som més partidaris de triar la solució més fàcil a aquest problema: la d'adoptar una mica d'una argumentació i una mica de l'altra. Ja ho hem explicat al desenvolupament de l'article, creiem en la planificació ordenada de temps enrere, que acabarà afegint els elements defensius d'una tirada. Diem això perquè és clar que l'excavació dels trams de fossat es duu a terme seguint el manual, i no aprofita cap torrent; en tot cas, sí que podien coincidir en el traçat.

Per altra banda, voldríem destacar aquí que la ubicació, distribució i aprofitament topogràfic de la vila de Terrassa –no pas el castell, que ja hi era de molt abans– ha de ser considerada una obra d'art en el món de l'urbanisme. La distribució de la vila sobre la terrassa i, sobretot, la manera com aprofita els desnivells que la delimiten per a construir el fossat, que no tanca a l'oest perquè el fa desguassar a la riera del Palau, són el resultat d'una planificació ordenada que cal valorar. Seria interessant aixecar i reconstruir amb una maqueta l'entorn original del lloc i la disposició dels elements que la configuraven: la torre, el castell Palau i la vila.

Notes

1. A. Moro. "Reflexions sobre la reconstrucció del recinte emmurallat de la vila de Terrassa als segles XIII-XVI dins l'actual trama urbana": TERME, 13, 1998, p. 11-16, i "Reconstrucció del recinte emmurallat de la vila medieval de Terrassa dins l'actual trama urbana. Segles XIII al XVI". Dins: *Actes del I Congrès d'Arqueologia Medieval i Moderna de Catalunya. 13, 14 i 15 de novembre de 1998. Igualada*. ACRAM, 2000, p. 24-34.
2. S. Cardús. *Terrassa Medieval. Visió històrica*. Terrassa, 1984 (edició facsímil de la del 1960).
3. L'aparició d'una nova generació de medievalistes i documentalistes, al final dels vuitanta, feien preveure omplir el buit d'investigació terrassenca; els Borfo, Hernández, Peregrina i Roca varen aportar estudis que no varen tenir continuïtat i ens n'han deixat novament orfes.
4. En destaquem la nova generació de paleògrafs i arxivers, com Joan Soler i Jiménez i Vicenç Ruiz i Gómez, que es complementa amb la saviesa d'en Pere Puig i Ustrell, director de l'Arxiu Històric i Comarcal de Terrassa.
5. En el desenvolupament de l'article farem referència als diversos estudis i estudiosos que ens han permès reflexionar davant les noves troballes arqueològiques. Però, entre aquests, volem agrair especialment a Joan Soler i Jiménez que en aquests anys ens hagi posat a l'abast les seves troballes i reflexions, sobretot el seu últim article sobre la formació de la vila de Palau de Terrassa, que també es publica en aquesta edició de TERME, número 21, i que es complementa amb el nostre article.
6. M. G. García i d'altres. "Excavacions arqueològiques a la plaça Vella. Primers resultats": TERME, 9, 1994, p. 14-18.
7. A. Moro. "Reconstrucció...", nota 1.
8. J. M. Martí; P. Puig i J. Sanllehí. *Evolució paleogràfica del nom de Terrassa*. Patronat de la Fundació Soler i Palet. Terrassa, 1975.
9. Joan Bellés i Sallent. "El precepte de Carles el Calb als gots o hispans de Barcelona i del castell de Terrassa. 11 de juny del 844". Dins: *Catalunya Romànica*, volum XVIII, p. 28. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991. Transcripció completa i traducció en català.
10. J. M. Martí. Op. cit., p. 18-20.
11. L'historiador Pierre Bonassie va donar els primers indicis de la presència en terres gironines del mot

- palatium*, que es relacionava amb la fiscalitat reial, i la identifica amb “un antic edifici públic i també un antic centre d’explotació de domini públic”. Després, el professor Ramon Martí, de la UAB, ha plantejat la hipòtesi que el mot *palau*, dins el context dels segles VIII i IX, es relacionaria amb assentaments islàmics.
12. Ramon Martí. “Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i a Al-Àndalus”. Dins: *Hommages Bonnassie*. Tolosa de Llenguadoc (en premsa). Vegeu J. Soler i V. Ruiz, p. 38, nota 9.
 13. J. Soler i V. Ruiz. “Els palaus de Terrassa. Estudi de la presència musulmana al terme de Terrassa a través de la toponímia”: TERME, 14, Terrassa, 1999, pàg. 38, nota 10.
 14. J. Soler i V. Ruiz. “Els palaus de Terrassa...”, p. 38-51.
 15. La diferenciació entre gots i hispans l’aclareix l’article d’A. Borfo i d’en P. Roca “El poblament al terme del castell de Terrassa a l’època medieval” (TERME, 3, Terrassa, 1988, p. 29).
 16. La primera vegada que ens vàrem plantejar aquesta possibilitat va ser motivada per l’intercanvi d’impressions i suggeriments que l’amic Albert Roig i Deulofeu ens va desvetllar. I així ho vàrem plantejar a les conclusions finals de l’article “El castell Palau de Terrassa i el seu entorn”, que redactàrem per a *Catalunya Romànica*, volum XVIII, p. 230 (Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991).
 17. M. G. Garcia. “Excavacions...”, p. 14-18; S. Alavedra, A. Moro i E. Vives. “La necròpolis romana del carrer de la Font Vella, de Terrassa”: TERME, 11, Terrassa, 1996, p. 19-23.
 18. G. Fabre i d’altres. *Epigrafia romana de Terrassa*. Terrassa, 1981.
 19. A. Prieto. “El món roma”. Dins: *Aproximació a la història de Rubí*. Rubí, 1986, p. 42-43.
 20. M. G. Garcia i O. Olesti. “Terrassa i el seu territori a l’edat antiga: estat de la qüestió i noves perspectives de recerca”: TERME, 14, Terrassa 1999, p. 13-23.
 21. M. Garcia. “Excavacions...”, p. 16, plànol 1; i D. Gutiérrez. “Memòria de les excavacions a la finca número 7 del carrer Cremat”, inèdita.
 22. Les diverses intervencions arqueològiques urbanes al centre històric de Terrassa han permès recollir material ceràmic d’època ibèrica i romana. Aquesta última, amb una àmplia cronologia des del canvi d’era.
 23. A. Moro. “Activitat arqueològica 1995. Carrer Major, número 2”: TERME, 10, 1995, p. 12.
 24. S. Alavedra i altres. “La necròpolis romana...”, p. 20.
 25. Recordem aquí una reflexió que vàrem intercanviar llavors, no pas del topònim Terrassa, sinó de l’existència d’un castell anterior a l’any 801 en aquesta zona, entorn de l’actual torre del Palau, fins i tot d’època romana. Els historiadors locals A. Borfo i P. Roca ho varen reflectir al seu article “El poblament al terme del castell de Terrassa a l’època medieval” (TERME, 3, Terrassa 1988, p. 42, nota 5).
 26. Sens dubte, la referència que denota la fossilització del topònim Ègara i el record de l’antiga seu episcopal queda reflectida a l’acta de consagració de l’església romànica de Santa Maria, amb data de 2 de gener del 1113 (vegeu la nota 47).
 27. A. Borfo i P. Roca. “El poblament...”, p. 29.
 28. A. Roig. “El Vallès Occidental. Marc històric”. Dins: *Catalunya Romànica*, 1991, volum XVIII, p. 27; A. Farré. “Segle X: els moros saquegen Terrassa per pagar la mesquita de Saragossa”: *Al Vent*, 51, p. 11-12 (entrevista a P. Balañà).
 29. A. Moro. “El castell Palau de Terrassa i el seu entorn”. Dins: *Catalunya Romànica*, 1991, volum XVIII, p. 228-231.
 30. S. Cardús. *Terrassa medieval*, p. 58-59, nota 1. Cal indicar que Pere Puig Ustrell ha revisat el document i ha constatat un error en la data, la qual correspon al 1026 i no al 1016 com va transcriure Cardús.
 31. L’editorial Enciclopèdia Catalana va editar *Catalunya Romànica*, una sèrie de vint-i-set volums en què s’inventarien, distribuïts per comarques, els castells i les torres.
 32. J. M. Martí i d’altres, p. 18-20. Concretament, a la pàgina 20: “A la vista de tots els altres documents que coneixem, és més coherent de pensar que la denominació de Terrassa que es troba en aquest capítol (844) és una formació llatina errònia”.
 33. La Societat Municipal d’Habitatge de Terrassa, de l’Ajuntament de Terrassa, va emprendre, l’estiu del 1989, els treballs d’urbanització i consolidació de la torre del Palau i el seu entorn, els quals finalitzaren l’any 1991, segons el projecte de l’arquitecte Enric Garcés. Paral·lelament a les obres es portaren a terme diverses intervencions arqueològiques, en què es descobriren més restes

- relacionades amb la vila i el castell de Terrassa: edificacions de tota la banda est del carrer Cremat; finques número 5 i 7 del carrer dels Gavatxons; intervencions a la torre del Palau, etc.
34. D. Gutiérrez. "Memòria de la intervenció arqueològica a la torre del Palau. 15 desembre 2003 a 25 gener 2004". Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya, abril de 2004 (inèdita).
35. Una sèrie de circumstàncies alienes a nosaltres van impedir l'excavació de la planta baixa de la torre del Palau, que, com vàrem indicar a l'arquitecte, estava composta per un rebliment de pedres, còdols i sorra. La seva extracció no era costosa i hauria facilitat els treballs posteriors de consolidació de la torre, mitjançant un micropilotatge que va trobar força resistència i el va encarrir en gran mesura.
36. D. Gutiérrez. "Memòria de la intervenció arqueològica a la torre del Palau". *Op. cit.*
37. D. Gutiérrez. "Memòria de la intervenció arqueològica a la torre del Palau". *Op. cit.*
38. D. Gutiérrez. "Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de Puig i Cadafalch, números 42 i 56. Campaña 2002 i 2003". Generalitat de Catalunya, Servei d'Arqueologia, febrer de 2005 (inèdita).
39. A. Mundó. "El bisbat d'Ègara de l'època tardo-romana a la carolíngia". Dins: *Actes del I Simposi internacional sobre les esglésies de Sant Pere de Terrassa. 20, 21 i 22 de novembre de 1991*. Terrassa, 1992, p. 48-49.
40. A. Borfo i P. Roca. "El poblament al terme...", p. 33.
41. E. Sánchez. "Resultats de l'excavació arqueològica al jaciment de l'Aiguacuit, de Terrassa"; i E. Barrasetas i altres. "Excavació arqueològica a la vil·la romana de l'Aiguacuit".
42. F. Antequera i Conxita Ferrer. "Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Torrebónica. Terrassa, Vallès Occidental. Campaña 2002-2003". IV volums. Generalitat de Catalunya, Servei d'Arqueologia (inèdita).
43. J. Soler i V. Ruiz. "Els palaus de Terrassa...", p. 41 i 44, mapa.
44. A. Borfo i P. Roca. "El poblament...", p. 33, mapa.
45. A. Moro. "Activitat arqueològica 1997. Carrer de Jaume Cantarer, número 4": TERME, 12, 1997, p. 10.
46. Aquestes edificacions, que, en època episcopal, configuraven la zona residencial del bisbe, no seran destruïdes fins al segle XIV, com així ho corrobora l'arqueologia.
47. P. Puig. "Acta de consagració de l'església de Santa Maria de Terrassa. 2 de gener de 1112". Dins: *Catalunya Romànica*, volum XVIII, 1991, p. 238.
48. A. Borfo i P. Roca. "El poblament...", p. 35.
49. Joan Soler. "De l'abisme al cel...", notes 8 i 9.
50. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 51.
51. A. Borfo i P. Roca. "El poblament...", p. 40.
52. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 188
53. S. Cardús. "Terrassa medieval...", plànol entre 128 i 129.
54. A. Moro. "Reconstrucció del recinte...", p. 32.
55. A. Borfo i P. Roca. "El poblament...", p. 41, fig. 4.
56. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 130, nota 15.
57. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 135, nota 32.
58. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 135, nota 33.
59. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 161, nota 11.
60. A. Moro, F. Sumsi i P. Puig. "Reconstrucció històrica de la muralla de Terrassa del segle XIII": Al Vent, 89, Terrassa, 1986, p. 34 i 35.
61. A. Moro. "Memòria de l'estudi i seguiment de l'enderroc de la finca del carrer dels Gavatxons, número 5, de Terrassa. Campaña 2000" (inèdita).
62. A. Moro. "Memòria de les excavacions arqueològiques portades a terme als solars números 15-17 del carrer del Gavatxons de Terrassa (1985-1986)" (inèdita).
63. D. Ferran i A. Moro. "Excavacions al recinte murat de Terrassa medieval". Dins: *Actas del II Congreso de Arqueología Medieval Española. Madrid 19-24 enero 1987*. Madrid, 1987, p. 161-168.
64. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 138.
65. M. G. Garcia. "Excavacions...", p. 16, plànol.

66. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 149, nota 90.
67. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 149, nota 91.
68. S. Cardús. "Terrassa medieval...", p. 161, nota 92.
69. A. Moro. "Reconstrucció del recinte...", p. 31, fig. 1.
70. J. Soler i V. Ruiz. "Els palaus de Terrassa...", p. 44, mapa.
71. A. Moro. "Memòria del seguiment arqueològic de les finques del carrer Cremat, números 4 i 6, de Terrassa" (inèdita).
72. Joan Soler. "De l'abisme al cel...", nota 110.